

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ
ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ ТА АВТОНОМІЇ У СФЕРІ МЕДІАЦІЇ****THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF DETERMINING THE LIMITS
OF STATE INFLUENCE AND AUTONOMY IN THE FIELD OF MEDIATION**

**Новікова М.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного управління, права та галузевих дисциплін
Херсонський державний аграрно-економічний університет**

У статті досліджено особливості реалізації методів правового регулювання інституту медіації з урахуванням меж допустимого державного впливу. Автор виходить з позицій загальної теорії права, відповідно до яких медіація розглядається як форма альтернативного врегулювання спорів, що ґрунтується на принципах добровільності, автономії волевиявлення сторін та паритетності їхніх інтересів. Обґрунтовано, що надмірне втручання держави у регламентацію процедур медіації може призвести до трансформації її сутності та зниження ефективності як інструмента досягнення консенсусу. Водночас підкреслено, що остаточна невизначеність моделі медіації в Україні призводить до невизначеності меж застосування інструментарію імперативного та диспозитивного методів правового регулювання.

Особливу увагу приділено аналізу застосування медіації у публічно-правових відносинах. Здійснено аналіз впровадження медіації у адміністративний та кримінальний процес. Наголошено на необхідності нормативного визначення вичерпного переліку публічно-правових спорів, щодо яких медіація є допустимою. Встановлено, що застосування медіаційних процедур у цій сфері має супроводжуватися наявністю чітких процесуальних гарантій, спрямованих на захист публічного інтересу, забезпечення законності та пропорційності рішень. Підкреслено важливість нормативного закріплення кола проваджень щодо яких може бути дозволено застосування процедури медіації.

У статті сформульовано висновок про доцільність розбудови нормативної бази, яка одночасно забезпечувала б автономію суб'єктів медіації та належний рівень правового контролю за процедурами у публічно-правових відносинах. Зроблено акцент на важливості концептуального переосмислення ролі держави у сфері альтернативного вирішення спорів з урахуванням сучасних викликів публічного управління та необхідності зміцнення правової держави в Україні.

Ключові слова: медіація, правове регулювання, державне втручання, публічно-правові відносини, альтернативне врегулювання спорів.

The article examines the specific features of the implementation of legal regulation methods in the field of mediation, taking into account the limits of permissible state intervention. The author proceeds from the positions of general legal theory, according to which mediation is viewed as a form of alternative dispute resolution based on the principles of voluntariness, autonomy of the parties' will, and parity of interests. It is substantiated that excessive state interference in regulating mediation procedures may lead to the transformation of its essence and a decrease in its effectiveness as an instrument for achieving consensus. At the same time, it is emphasized that the ongoing uncertainty regarding the model of mediation in Ukraine results in ambiguity concerning the application boundaries of imperative and dispositive methods of legal regulation.

Special attention is paid to the analysis of the application of mediation in public-law relations. The article examines the introduction of mediation into administrative and criminal proceedings. The necessity of establishing, at the normative level, an exhaustive list of public-law disputes in which mediation may be applied is highlighted. It is determined that the use of mediation procedures in this area must be accompanied by clear procedural safeguards aimed at protecting the public interest, ensuring legality, and maintaining the proportionality of decisions. The importance of the normative consolidation of the range of proceedings in which mediation procedures are permitted is emphasized.

The article concludes that it is expedient to develop a regulatory framework that would simultaneously ensure the autonomy of mediation participants and an adequate level of legal control over procedures within the scope of public-law relations. The need for a conceptual rethinking of the state's role in the field of alternative dispute resolution is underlined, taking into account the contemporary challenges of public governance and the necessity to strengthen the rule of law in Ukraine.

Key words: mediation, legal regulation, state intervention, public-law relations, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. У сучасному правовому просторі медіація виступає важливим альтернативним механізмом вирішення спорів, що сприяє зменшенню навантаження на судову систему, підвищенню ефективності правосуддя та розвитку консенсуальних методів регулювання правовідносин. Однак визначення меж державного регулювання цієї сфери залишається відкритим питанням. Надмірне правове втручання може призвести до бюрократизації медіаційного процесу, що суперечитиме його основним принципам, тоді як недостатня правова визначеність створює ризики для захисту прав учасників і ефективності процедури. Це обумовлює необхідність пошуку оптимального балансу між автономією медіації та державним контролем.

На сьогодні в Україні правове регулювання медіації перебуває на етапі становлення, що зумовлює потребу в теоретичному осмисленні підходів до визначення меж втручання держави у цю сферу. З огляду на це важливо дослідити теоретико-правові концепції, які можуть бути застосовані для встановлення меж державного регулювання та автономії медіації, що дозволить сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо її подальшого розвитку в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Правове регулювання медіації є актуальною темою, що зумовлюється

прийняттям у 2021 році Закону України «Про медіацію». Зокрема, особливості правового впливу на медіаційні відносини розглядалися у роботах В. Мотиля, Т. Кисельової, Н. Бондарчук, А. Бугайчук, Ю. Шмаленка, Н. Мошківської та інших учених. Публічно-правові та адміністративно-правові аспекти регулювання медіації проаналізовані у дослідженнях К. Токаревої, Ю. Ровинського, З. Красиловської, Н. Боженко, Д. Давиденка, О. Михайлова, А. Шохіна та інших авторів. Оцінку моделей медіації як спрощеного відображення взаємодії медіації з державою надавали І. Ясиновський, М. Поліщук, А. Біцай, Н. Турман, Т. Подковенко, К. Токарева, А. Француз та інші.

Однак аналіз медіації через призму її моделей не охоплює всіх аспектів взаємозв'язку цього інституту з державою, оскільки моделі відображають лише усталені форми взаємодії, не враховуючи більш складні механізми впливу державного регулювання на автономію медіації. Відтак для повного розуміння меж державного впливу на інститут медіації необхідним є комплексний теоретико-правовий аналіз її сутнісних характеристик, принципів функціонування та процедурних особливостей.

Виклад основних положень. Медіація в Україні наразі переживає активний етап розвитку, що обумовлює зростання інтересу до неї з боку науковців і практиків

у галузях юриспруденції, соціології, психології, а також публічних управлінців і представників громадянського суспільства. А. Гусев характеризує цей стан як перехід від «романтичного» до «прагматичного» етапу розвитку медіації [1, с. 109].

У багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях медіація визначається як процес, що має притаманні лише йому характерні риси. Зокрема, проаналізувавши значний обсяг наукових доробків щодо поняття та сутності медіації, Н.А. Боженко доходить висновку, що медіація є добровільним процесом, який передбачає активну участь сторін, їхню свідому готовність до компромісу та взаємодії за підтримки нейтрального посередника – медіатора. Особливий акцент при цьому ставиться на добровільності участі, рівності сторін та їхньому контролю над процесом і результатом врегулювання спору. Медіатор, маючи відповідну професійну підготовку, виконує допоміжну функцію, спрямовану на організацію конструктивної комунікації, однак не має права впливати на зміст домовленостей сторін [2, с. 10–11].

Таким чином, медіація постає як особливий спосіб врегулювання конфліктів, заснований на принципах автономії волевиявлення, рівноправності учасників і підтримці їхнього діалогу без директивного втручання третьої сторони. Ці ознаки підкреслюють глибину відмінності медіації від судового чи адміністративного вирішення спорів і водночас зумовлюють необхідність особливого, делікатного підходу до визначення меж допустимого впливу держави на цей процес.

Продовжуючи дослідження медіації як суспільного явища, слід зазначити, що наразі бракує єдиного підходу до класифікації моделей медіації, а межі між ними залишаються розмитими. А.Й. Француз, аналізуючи це питання, наголошує, що оцінка ефективності певних моделей у конкретній державі не може базуватися виключно на їхньому формальному порівнянні. Оскільки держави істотно різняться за рівнем правового втручання у процеси альтернативного врегулювання спорів, застосування тієї чи іншої моделі не гарантує її ефективності в українських умовах. Відтак виникає потреба у дослідженні меж державного впливу на медіацію не лише на рівні емпіричних моделей, а й у межах фундаментального правового дискурсу – на рівні філософсько-правових підходів до державного регулювання та правової автономії [3, с. 20–21].

Для аргументованого обґрунтування необхідності обмеженого державного втручання, спершу розглянемо фундаментальні характеристики медіації як соціальної та правової практики. Наше прагнення оцінити її саме з цієї точки зору обумовлюється науковими позиціями, які підкреслюють двоаспектність медіації як соціального та правового явища. Зокрема, М.Б. Кравчик пропонує розглядати медіацію не тільки як правове явище, а й як соціальне, що виникло з практики врегулювання конфліктів, а нормативно-правове оформлення з'явилося значно пізніше [4, с. 122]. Це, на нашу думку, свідчить про наявність у її механізмах інструментів самостійного врегулювання конфліктних відносин без надмірного впливу державного регулювання – і, що важливо, з доволі високою ефективністю.

Наша позиція знаходить додаткове підтвердження у дослідженні Т. Кисельової, яка аналізує механізми правового регулювання медіації, виділяючи три основні групи: ринково-договірне регулювання, саморегулювання професійними організаціями медіаторів та законодавче регулювання [5, с. 234]. При цьому перші дві групи свідчать про високий рівень автономії інституту медіації. Так, ринково-договірне регулювання передбачає, що сторони самостійно формулюють умови договору, обирають процедури та формат взаємодії, що є проявом приватноправової природи відносин та принципу диспозитивності. Саморегулювання через професійні об'єднання медіаторів

демонструє спроможність інституту самостійно виробляти стандарти якості, етичні кодекси та механізми контролю без прямого державного втручання, підтверджуючи його внутрішню референтність та потенціал до саморозвитку.

Таким чином, наявність саме цих механізмів свідчить про те, що медіація як комплексний соціально-правовий інститут функціонує переважно в межах власної автономії. Відповідно, державне регулювання має бути мінімальним і полягати у встановленні лише рамкових стандартів і гарантій. Такий підхід цілком узгоджується з принципом субсидіарності, який передбачає, що втручання держави виправдане лише тоді, коли цілі не можуть бути досягнуті самостійними діями індивідів або їх об'єднань на нижньому рівні.

Окреслене дає нам підстави звернутися до методу правового регулювання як інструменту визначення співвідношення між свободою учасників суспільних відносин (їх автономією) та необхідним державним впливом. Доцільність такої позиції підтримується й науковими поглядами, відповідно до яких метод правового регулювання відносин з надання послуг медіації залишається недостатньо дослідженим, оскільки самі відносини мають комплексний характер, регулюються нормами різних галузей права та поєднують диспозитивні та імперативні начала [5, с. 234].

Ми погоджуємося з позицією Р.І. Лемехи, згідно з якою в різних галузях права ані імперативний, ані диспозитивний методи «не застосовуються в «чистому» вигляді. Як правило, кожна галузь права потребує особливого підходу, поєднання певних елементів диспозитивного та імперативного методів» [6, с. 50]. Тому, незважаючи на те, що метод правового регулювання процедури медіації містить значну кількість інструментарію, притаманного диспозитивному методу, існують сфери суспільних відносин, де переважне застосування диспозитивного підходу є недостатнім або навіть небезпечним для досягнення цілей права та захисту публічного інтересу. Саме цим аргументом ми обґрунтовуємо необхідність визначення меж втручання держави у процес медіації.

Враховуючи, що сутність імперативного методу ґрунтується на підлеглих та субординації учасників правовідносин [7, с. 99], ми приходимо до висновку, що обмеження щодо застосування медіації мають стосуватися передусім публічно-правових відносин. Це пояснюється тим, що публічно-правові відносини базуються на принципах субординації, а не рівності сторін, оскільки одна із сторін наділена владними повноваженнями. У таких випадках держава виступає гарантом публічного порядку, законності та захисту основних прав людини. Застосування медіації в цій сфері потребує особливої обережності, оскільки виключне використання диспозитивного підходу може підірвати засади законності та призвести до прийняття дискреційних рішень на шкоду суспільним інтересам. Таким чином, імперативний метод має домінувати у врегулюванні спорів, що виникають з приводу адміністративних актів, податкових обов'язків, дисциплінарних проваджень тощо.

Частина 5 статті 47 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) встановлює, що «Сторони можуть досягти примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі» [8]. Відповідно, п. 2 ч. 2 ст. 180 КАСУ зобов'язує суддю на підготовчому засіданні з'ясувати, чи бажають сторони вирішити спір за допомогою альтернативних засобів вирішення конфлікту, таких як медіація, примирення чи врегулювання спору за участю судді. Однак у положеннях Кодексу не визначено категорій справ, у яких застосування медіації є недопустимим через природу публічно-правових відносин та необхідність дотримання принципу законності й публічного інтересу.

Намагаючись врегулювати це питання з наукової точки зору, Н.А. Боженко визначає, що «медіацію недоцільно

застосовувати в адміністративних спорах щодо порядку проведення та оскарження результатів виборів, референдуму, а також правовідносин, у яких сам спір не передбачає таке поняття, як компроміс» [2, с. 10]. Подібної позиції дотримується також Ф. Мемель, головуючий суддя адміністративного суду м. Гамбурга, медіатор, який зазначає, що адміністративні органи самостійно не повинні давати згоду на проведення медіації у випадках, коли її застосування є недоцільним, оскільки це може призвести до виникнення преюдиціальності [9]. Водночас автор визнає позитивні аспекти застосування медіаційної процедури у тих випадках, коли вона є можливою, і наголошує на необхідності розвитку медіації в адміністративному процесі України.

У дослідженні О.В. Різенко наведено перелік категорій справ, які, на думку автора, потенційно можуть бути врегульовані шляхом застосування альтернативних процедур вирішення спорів: 1) спори щодо оскарження правових актів індивідуальної дії, а також бездіяльності органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб; 2) спори, що виникають у процесі прийняття громадян на публічну службу, за винятком випадків, коли відповідачами виступають Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України або інші центральні органи виконавчої влади; 3) спори, пов'язані з укладенням, виконанням, припиненням, скасуванням чи визнанням недійсними адміністративних договорів; 4) спори, які стосуються призначення та здійснення пенсійних виплат, надання соціальних виплат, страхових виплат, різного роду допомог та заходів соціального захисту; 5) спори, пов'язані з оскарженням рішень, дій або бездіяльності органів державної виконавчої служби [10, с. 439]. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що медіація в адміністративному судочинстві може бути ефективним інструментом оптимізації судового навантаження та підвищення рівня захисту прав громадян за умови правильного визначення меж її застосування на законодавчому рівні.

Однією з важливих публічно-правових сфер застосування медіації слід визначити кримінальне провадження. Зважаючи на суспільну значущість та імперативний характер норм кримінального матеріального і кримінального процесуального права, спостерігається більш ретельний підхід законодавця до визначення видів кримінальних правопорушень, щодо яких можливе здійснення кримінального провадження на підставі угоди. Однак, на відміну від КАСУ, у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) не використовується поняття «медіація», а застосовується узагальнене поняття «примирення». Так, ч. 4 ст. 56 КПК України визначає, що «На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення» [11]. Відповідно, укладення угоди про примирення є підставою для закриття кримінального провадження у кримінальному процесі.

Стаття 469 КПК України встановлює, що угода про примирення може укладатися «самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)» [11]. Зазначений опис охоплює і медіацію як спосіб врегулювання конфлікту. Крім того, ч. 3 ст. 469 КПК України чітко визначає коло кримінальних правопорушень, за якими можливе проведення медіаційної процедури. До них належать кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, кримінальні проступки та нетяжкі злочини. Це запобігає виникненню подвійних стандартів щодо медіаційного вирішення кримінальних конфліктів і забезпечує прозорість припинення провадження на підставі медіаційної процедури.

Важливим також є уточнення, закріплене в абз. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України, яке встановлює заборону на

обов'язкове застосування примирення у кримінальних провадженнях щодо правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Зазначене положення узгоджується зі статтею 48 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) [12]. У цьому контексті застосування імперативного інструментарію надає державі можливість реалізовувати соціальну функцію, що виявляється у захисті особливо вразливих категорій осіб. У спорах, які стосуються прав і свобод дітей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку або недієздатних осіб, надмірна диспозитивність може призвести до порушення їхніх інтересів. У подібних випадках держава несе особливу відповідальність за дотримання стандартів прав людини, які не можуть бути предметом компромісу. Відповідно, у таких правовідносинах імперативний підхід має визначати межі допустимого та неприпустимого змісту домовленостей.

Розглядаючи публічно-правову сферу як об'єкт медіації, неможливо оминати питання конституційного процесу. У цьому контексті особливий інтерес становить дослідження В.В. Деркача, який аналізує історію становлення медіації в конституційному праві України. Автор наводить приклади механізмів, що мають ознаки, подібні до медіації, та знаходили своє відображення в різні періоди української державності в конституційних джерелах [13, с. 47]. На жаль, медіація рідко застосовується в конституційному процесі через специфічну природу конституційних відносин, які мають публічно-правовий характер і спрямовані на встановлення основ державного устрою та гарантування прав людини. Конституційні норми мають імперативний характер, спрямовані на забезпечення загального блага та балансу владних інститутів, що унеможлиблює повну автономію волевиявлення сторін, притаманну диспозитивному методу врегулювання спорів. Крім того, конституційний процес часто відбувається в умовах глибоких політичних конфліктів, де сторони переслідують стратегічні інтереси і не завжди здатні досягти компромісу без залучення владних механізмів. Тому, хоча елементи діалогу та фасилітації можуть використовуватися для сприяння переговорному процесу, класична медіація як добровільне й неформальне врегулювання має обмежене застосування у сфері конституційного творення.

Висновки. На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу можна стверджувати, що медіація як соціальне і правове явище вимагає особливого підходу до визначення меж державного впливу. З позиції загальної теорії права, медіація реалізує принципи автономії волевиявлення сторін, добровільності та паритетності у врегулюванні спорів, що обумовлює її специфічну природу порівняно з класичними механізмами правового регулювання. Відтак, державне втручання у сферу медіації має бути обмеженим та спрямованим переважно на створення сприятливого нормативного середовища, визначення професійних стандартів діяльності медіаторів і забезпечення мінімальних гарантій доброчесності процедур. При цьому надмірна деталізація і жорстке регулювання ризикують призвести до деформації сутності медіації як інструмента консенсусного вирішення конфліктів.

З урахуванням системної взаємодії між суб'єктами публічно-правових відносин і загальними принципами публічного права, особливе значення має чітке визначення меж допустимого застосування медіації у сфері публічно-правових спорів. Проведення медіаційних процедур у таких спорах можливе лише за умов суворого дотримання принципів законності, пропорційності та захисту публічного інтересу. У зв'язку з цим постає об'єктивна необхідність закріплення у відповідних нормативно-правових актах вичерпного переліку категорій публічно-правових спорів, щодо яких медіація є допустимою, а також визначення процесуальних гарантій її проведення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусев А. Світоглядні основи медіації в контексті українських реалій: огляд та перспективи засвоєння. *5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння* : збірка статей / ред.-уклад. А. Гусев, К. Гусева, Г. Похмелкіна ; за заг. ред. І. Терещенко. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 109–114.
2. Боженко Н.А. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів: автореф. дис. 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 18 с.
3. Француз А.Й., Марина Ю.Ю. Моделі медіації та можливість їх наближення до правової системи України. *Legal Bulletin*. 2022. С. 16–23. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-06-16-23>
4. Кравчик М.Б. Світовий досвід функціонування медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 119–123.
5. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 225–234.
6. Лемеха Р.І. Система методів правового регулювання митних режимів в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 4 (70). С. 49–55.
7. Капліна Г.А. Питання класифікації способів правового регулювання оплати найманої праці. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 99–106.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?find=1&text=%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86#Text> (дата звернення 28.04.2025).
9. Мемель Фрідріх-Йоахім. Медіація в адміністративному судочинстві України. URL: http://www.voas.gov.ua/upload/337_mediac2.pdf (дата звернення 28.04.2025).
10. Різенко О.В. Медіація в адміністративному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство*: Електронне наукове видання. 2024. № 3. С. 437–440. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300011/292435> (дата звернення 18.04.2025).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80#Text> (дата звернення 27.04.2025).
12. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 27.04.2025).
13. Деркач В.В. Історія становлення медіації у конституційному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 46–48.